

**Μικρή Ιστορία
της
Δωδεκανήσου**

1997
ΕΤΟΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

50 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ
ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Η Δωδεκάνησος αποτελείται από ...15 νησιά και πλήθος άλλα μικρότερα νησάκια, νησίδες και θαλασσόβραχους.

Τα 15 μεγαλύτερα είναι:

η Κως
η Κάλυμνος
η Πάτμος
η Κάρπαθος
η Ρόδος
η Κάσος
η Σύμη
η Χάλκη
η Τήλος
η Νίσυρος
η Αστυπάλαια
το Καστελλόριζο
η Λέρος
το Αγαθονήσι
και οι Δειφοί

Η Πρώτη Εποχή και οι Πρώτοι Πολιτισμοί

Τα νησιά στο Αιγαίο είναι σπαρμένα το ένα κοντά στο άλλο, *σύμμετρα*, και σε αποστάσεις *βατές*, στο μέτρο των πρώτων *θαλασσοπόρων*, που έγιναν θαλασσοπόροι ακριβώς γιατί κατάλαβαν ότι μπορούσαν να ταξιδεύουν απ' το ένα νησί στο άλλο εύκολα και με σχετική ασφάλεια, αν πρόσεχαν και μάθαιναν.

Μινωίτης πολεμιστής, οπλισμένος με ελαφριά ασπίδα, κράνος από δόντια αγριογούρουνου, δόρυ και κοντό σπαθί...

Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι αυτά τα *σπαρμένα* (Σποράδες), ενίοτε *γεωμετρικά* (Κυκλάδες) νησιά έδωσαν ένα αίσθημα «μέτρου» στους πρώτους κατοίκους του ελληνικού χώρου, το περίφημο «μέτρο» που διαπερνάει τη σκέψη κι εν πολλοίς την πράξη και την πρακτική όλης της αρχαιότητας.

Στα Δωδεκάνησα, λοιπόν, ο χρόνος αρχίζει να *μετράει* απ' τη *νεολιθική εποχή* και ίχνη του βρίσκουμε στην **Κάλυμνο**, την **Κω** και την **Τήλο**.

Αρχίζει όμως να *τρέχει*, όταν στη **Ρόδο**, την **Κάσο** και την **Τήλο** φθάνουν, γύρω στα 1700-1600 π.Χ., οι *Τελχίνες*, Μινωίτες από την Κρήτη, οι οποίοι μένουν στη μνήμη των κατοίκων της περιοχής ως όντα **θαυμαστά, δαιμονικά!** Μάγοι, καλλιτέχνες και μυστήριοι κατασκευαστές *αγαλμάτων που περπατούν*. Την ίδια εποχή *Κάρες* απ' τη Μικρά Ασία (που έφθασαν ως την Πελοπόννησο) κατοικούν στην **Κω**, τη **Νίσυρο** και την **Κάλυμνο**, ενώ στη **Σύμη** κατοικούν *Πελαγοί*.

Η ειρήνη, που έχουν επιβάλει οι Μινωίτες στο Αιγαίο, επιτρέπει στους λαούς και τους πληθυσμούς της περιοχής να ζουν ήσυχα, κάνοντας μεταξύ τους ανταλλαγές και εμπόριο, χωρίς να χρειάζονται οχυρά, τείχη και κάστρα στους οικισμούς τους. *Οι πολιτισμοί ανακατείνονται και συνεπώς προοδεύουν.*

Όπου γύρω στο 1500 π.Χ. φθάνουν οι πρώτοι Μυκηναίοι.

ως το 1500 π.Χ.

Οι Μυκηναίοι

Οι Μυκηναίοι, Αχαιοί και αργότερα Δωριείς, στοιχεία ανήσυχα και πολεμικά, στην αρχή εγκαθίστανται ειρηνικά και συνοικούν με τους παλιότερους κατοίκους. Μετά αρχίζουν να τους κατακτούν να πολεμούν εναντίον τους, αλλά και μεταξύ τους.

Έτσι, εμφανίζονται οι πρώτες οχυρώσεις, τείχη και ακροπόλεις. Αλλωστε, η ζωή των Μυκηναίων περιστρεφόταν γύρω από το παλάτι του άρχοντά τους, το μέγαρο, οχυρωμένο, συνήθως, στην ακρόπολη του οικισμού.

Τριγύρω του κατοικούσαν οι αξιωματούχοι του ενώ υπήρχαν χώροι για τον στρατό και αποθήκες για τα προϊόντα που συνέλεγαν από τους κατοίκους. Μια γραφειοκρατία, γραμματείς και λογιστές -για τις σουδειές και τα πλούτη- και μια στρατιωτική αριστοκρατία απλώνονταν στην επικράτεια του κάθε Μυκηναίου βασιλιά, ως τους τοπικούς άρχοντες και υποτακτικούς του. (Παρόμοια κοινωνική οργάνωση συναντάμε και στον Δυτικό Μεσαίωνα, 2.500 χρόνια μετά).

Ο Όμηρος μας περιγράφει τους αγέρωχους Αχαιούς βασιλιάδες να οδηγούν το στρατό τους στην Τροία. Τον ήρωα Τληπόλεμο απ' τη Ρόδο, τον Νηρέα της Σύμης, τον Άντιφο και τον Φείδιππο από την Κω. Ακριβώς εκείνη την εποχή, την εποχή του Ομήρου (ο οποίος περιγράφει ιστορίες και κατορθώματα σπουδαίων ανδρών, των «ηρώων», που έζησαν 3-4 αιώνες πριν από τον ίδιο), διαμορφώνεται (αρχαϊκά χρόνια) το τοπίο της Αρχαίας Ελλάδας, έτσι όπως θα το γνωρίσουμε στη συνέχεια.

Ο τύπος του μοναχικού ήρωα χάνεται σιγά-σιγά μαζί με τους Μυκηναίους βασιλιάδες, και στη θέση του εμφανίζεται ο τύπος του «πολίτη» και η γέννηση των πόλεων. Των πόλεων-κρατών! Τώρα τα κατορθώματα και τα σπουδαία έργα δεν θα

Η Μετάβαση στην Πόλη

είναι αποτέλεσμα της έμπνευσης των θεών και της αναζήτησης των ηρώων, αλλά θα γίνονται χάριν της κοινότητας - πόλης και των θεών - θεσμών.
Των Νόμων...

Η Πόλις, η πόλη-κράτος, είναι το κορυφαίο και λογικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίτευγμα του Αρχαίου Κόσμου.

Αν θέλει να προσδιορίσει κάποιος τα χρονικά όρια (και το περιεχόμενο) του Αρχαίου Κόσμου, θα δει ότι γεννιέται με τη γέννηση της πόλης-κράτους και πεθαίνει με τον θάνατό της!

Οι πόλεις εμφανίζονται όταν οι αγρότες, αρχικά οργανωμένοι κατά φυλές, συνενώνουν τους οικισμούς (συνοικισμός) και **συνασπίζονται** (η λέξη δεν είναι τυχαία) σε πόλεις και δήμους. Δημιουργούνται έτσι οι **πολίτες** (που κατοικούν στις πόλεις) και είναι ταυτοχρόνως **οπλίτες**, που *συν-ασπίζονται* ο ένας δίπλα στην ασπίδα του άλλου για να τις υπερασπισθούν. Οπλίτης είναι ο πολίτης που φέρει το «όπλον», τη βαριά ασπίδα δηλαδή και, μαζί με τους άλλους *πολίτες-οπλίτες*, γεωργούς και ναυτικούς κατά βάση, υπερασπίζεται την πόλη. Έχει δηλαδή λόγο για την τύχη της.

Βαριά οπλισμένος οπλίτης. Φέρει το «όπλον» - κυρτή μεγάλη ασπίδα, με την οποία σχηματίζει φάλαγγα όταν συμπαράτασσεται με τους συμπολίτες του σε τάξη (μάχη). Η φάλαγγα εκκινείτο με ρυθμό (τον Παιάνα) και απόλυτη πειθαρχία, μετατρέποντας τον εαυτό της σ' ένα κινούμενο χαλύβδινο τείχος. Ακαταμάχητο έως την εμφάνιση της Μακεδονικής Φάλαγγας ...

Έτσι γεννήθηκε η Δημοκρατία της κάθε πόλης, δηλαδή το **κράτος** (η *δύναμη*) του **Δήμου**. Του λαού...

Στην αρχή «όπλον» έφεραν οι πλούσιοι γαιοκτήμονες που μπορούσαν να πληρώσουν για τον εξοπλισμό τους, κατόπιν οι υπόλοιποι γεωργοί και *άλοι οι πολίτες* και το πολίτευμα έτσι γινόταν δημοκρατικό ή δημοκρατικότερο.

Οργανωμένες οι πόλεις γύρω απ' το αρχικό τους ιερό, δημιουργούσαν σιγά-σιγά *θεσμούς* (και *θεούς θεσμούς*) που διευκόλυναν και κανόνιζαν τη συνοίκηση ανθρώπων διαφορετικών τάξεων.

Ο διάλογος μεταξύ τους, οι **νόμοι** που προέκυπταν (*ειρηνικά* ή με *εμφύλιους πολέμους*) καθόριζαν το **πολίτευμα**, την **πολιτική** και τον **πολιτισμό**.

Σ' όλη τη διάρκεια της Αρχαιότητας, οι πολιτικοί αγώνες υπήρξαν έντονοι, η εναλλαγή των πολιτευμάτων απ' την Ολιγαρχία στη Δημοκρατία (και το αντίστροφο) διαρκής, καθώς και η *παρέμβαση* στην **τυραννίδα** (στην κατάργηση δηλαδή των νόμων της πόλης)...

Η ελευθερία όμως των πολιτών, η αναζήτηση του *άριστου πολιτεύματος*, η *ελευθερία του Λόγου*, το μέτρο της συνοίκησης και συνύπαρξης ήταν αυτά που οδήγησαν τον Αρχαίο Κόσμο στο μεγαλείο της **Ποίησης**, της **Φιλοσοφίας**, της **Τέχνης** και της **Πολιτικής**.

Στη Δωδεκάνησο, λοιπόν, οι πρώτες πόλεις - κράτη (**Λίνδος, Κάμυρος, Ιαλυσός**) εκεί κοντά στον 9^ο αιώνα συνασπίζονται σ' ένα είδος ομοσπονδίας και στρατιωτικής συμμαχίας, με κέντρο το ιερό του Απόλλωνα, θεού του φωτός (καθόλου τυχαίο στο πάνφωτο Αιγαίο, όπως και καθόλου τυχαίο ότι το πρώτο όνομα της Ρόδου ήταν Ηλιούσα, ενώ το ρόδο από το οποίο τελικώς ονομάστηκε ήταν το ιερό φυτό του θεού).

Αυτές οι τρεις πόλεις, μαζί με την Κω την Κνίδο και την Αλικαρνασσό απέναντι στη Μικρασία, σχηματίζουν τη «**Δωρική Εξάπολη**». Αντίστοιχη συμμαχία είχαν αναπτύξει βορειότερα οι Ίωνες με κέντρο τη Μυκάλη.

Αρχίζει η λαμπρή εποχή! Η Δωδεκάνησος και κυρίως η Ρόδος βρίσκεται σε νευραλγική θέση στον εμπορικό δρόμο Ανατολής-Δύσης. Οι αρχικοί γεωργοί μετα-

Η Πόλη, οι πρώτες πόλεις και η Δωρική Εξάπολις

Πλώρη πολεμικής
τριήρους.

Διακρίνονται οι τρεις
σειρές των κωπηλα-
τών (κάτω δεξιά) και
οι οπλίτες (πάνω
αριστερά), που
επάνδρωναν το
σκάφος. Επίσης, το
«έμβολο» για τη
διάτρηση εχθρικών
πλοίων και το
ζωγραφισμένο μάτι,
που ξόρκιζε το κακό.

τρέπονται σε ναυτικούς κι
εμπόρους. Εμπορεύονται
δικά τους προϊόντα (γεωρ-
γικά στην αρχή) αλλά και
ξένα. Οι αρχικοί θαλασσο-
πόροι, που λέγαμε, μετα-
τρέπονται σε **θαλασσο-
κράτορες**. Πλούτη αρχί-
ζουν να εισρέουν στα
νησιά και τέχνες αρχίζουν

ν' αναπτύσσονται. Εργα-
στήρια *μεταλλοτεχνίας,*
αγγειοπλαστικής, γλυπτικής,
αγγειογραφίας, ακμάζουν
και παράγουν εμπορεύμα-
τα για πούλημα στην άκρη
της οικουμένης.

Οι πρώην θαλασσο-
πόροι μας και νυν θαλασσο-

κράτορες γίνονται *ποντοπό-
ροι*. Η Λίνδος ήδη απ' τον
8^ο αιώνα πρωτοστατεί
στον αποικισμό. Ο Δήμος
της δημιουργεί τη Γέλα
στη Σικελία, στην Παμ-
φυλία τη Φάσηλι και
φθάνει έως την Ισπανία
και τις Βαlearίδες
νήσους (Γυμνήσιες)...

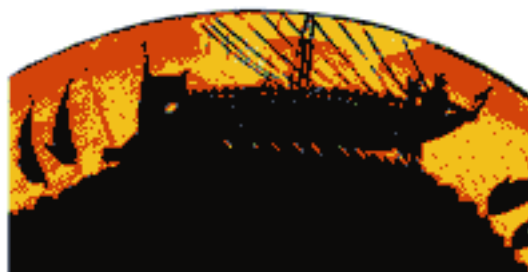

Η οικονομική ακμή οδηγεί στην κοπή νομισμάτων αποδεκτών πανελληνίως και η αύξηση του πληθυσμού οδηγεί στους *Αποικισμούς* και στη δημιουργία νέων πόλεων. Οι επιστήμες αναπτύσσονται και η πρώτη μεγάλη μορφή της περιοχής, **ο Ιπποκράτης**, τον όρκο του οποίου δίνουν και σήμερα οι γιατροί όλου του κόσμου, κάνει την εμφάνισή του. Το *Ασκλημείο* και η *Ιατρική Σχολή* στην *Κω* γίνονται *ξακουστά* σ' όλον τον κόσμο. Για χιλιάδες χρόνια ο *Ιπποκράτης* είναι η απαρχή της *Ιατρικής* και σήμερα ακόμα θεωρείται και είναι η αρχή της *Φιλοσοφίας της Ιατρικής* και ο *Ηθικός της Κώδικας*.

Ο πατέρας της Ιατρικής
Ιπποκράτης

Η Ρόδος, εξάλλου, αναδεικνύει έναν από τους «*Επτά Σοφούς*» της Αρχαίας Ελλάδας, τον **Κλεόβουλο** τον Λίνδιο, στον οποίον μάλιστα αποδίδεται και το περίφημο: «*μέτρον άριστον*». Το «*μέτρο*» που λέγαμε στην αρχή του βιβλίου μας...

*Αρχαία νομίσματα
της Ρόδου:
Διόβολο Ιαλυσού,
σιατήρας της
Λίνδου και
σιατήρας της
Ρόδου με το
έμβλημά της,
ένα ρόδο*

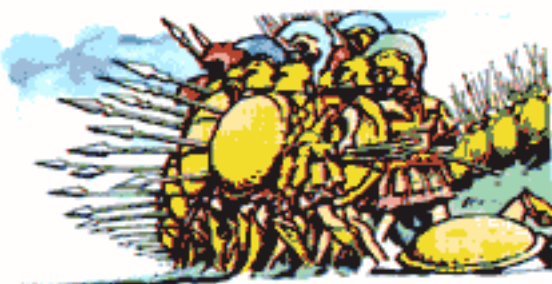
Η Κλασική Εποχή

Μετά το τέλος των Μηδικών πολέμων, η Δωδεκάνησος προσχωρεί στην *Αθηναϊκή Συμμαχία*. Παρότι Δωριείς, οι κάτοικοι βρίσκουν πιο κοντά στα συμφέροντά τους, ως έμποροι, τους *δαιμόνιους Αθηναίους* παρά τους εσωστρεφείς και συντηρητικούς Λάκωνες.

Όμως, οι Αθηναίοι επιβάλλουν εισφορές υπέρ της Συμμαχίας, φόρους δηλαδή, αρκετά υψηλούς, προκαλώντας εξεγέρσεις, τις οποίες στη συνέχεια καταστέλλουν με *αγριότητα*. Έτσι, λοιπόν, όταν ο αθηναϊκός στόλος και στρατός *καταστράφηκαν* στη Σικελική Εκστρατεία (413π.Χ.) και η Αθήνα κλονίσθηκε, οι Δωδεκανήσιοι βρήκαν την ευκαιρία κι *αποχώρησαν απ' τη Συμμαχία*.

Λέγεται δε, ότι τότε ακριβώς ο **Δωριέας**, γιος του Ξακουστού Διαγόρα, πήρε την πρωτοβουλία να ενωθούν οι τρεις πόλεις - κράτη της Ρόδου σε μία, τον «**Δάμο (Δήμο) των Ροδίων**», μια μεγάλη πόλη με μία *Βουλή* κι *ενιαίο πολίτευμα*. Ο **συνοικισμός** πραγματοποιήθηκε το 408 π.Χ. και η νέα πόλη ρυμοτομήθηκε με το πλέον σύγχρονο πολεοδομικό σχέδιο απ' τον Μιλήσιο αρχιτέκτονα **Ιππόδαμο**.

Ο Διαγόρας ο Ρόδιος υπήρξε ένας από τους ευτυχέστερους πολίτες. Ολυμπιονίκης ο ίδιος το 464π.Χ. ευτύχησε να δει Ολυμπιονίκες και τους γιους του Δαμάγιο και Ακουσίαλο το 448π.Χ..

Μάλιστα, όταν οι δύο γιοι σήκωσαν στους ώμους τον πατέρα (για να δείξουν ότι σ' απτόν χρωστούν τις νίκες τους) και έκαναν μαζί του το γύρο του θριάμβου στο στάδιο της Ολυμπίας, λέγεται ότι ένας Σπαρτιάτης θεατής δεν κρατήθηκε και φώναξε: «Κάθανε Διαγόρα, σκ' εις τον Όλυμπον αναβήσκει!» Δηλαδή «πέθανε Διαγόρα, δεν θ' ανέβεις δα και στον Όλυμπο!» Πέθανε τώρα που είσαι τόσο ευτυχομένος!

Κι όμως ο Διαγόρας, που στο μεταξύ είχε νηνήσει ο Πίνδαρος κάνοντας το γένος του σεβαστό στο πανελλήνιο, ευτύχησε να δει και τον τρίτο του γιο, Δωριέα, Ολυμπιονίκη! Κι όχι μόνο αυτό, αλλά σπουδαίο πολιτικό και στρατηγό, να ενορακάνει δηλαδή το ιδανικό των αρχαίων, του ολοκληρωμένου και πολυσύνθετου πολίτη...

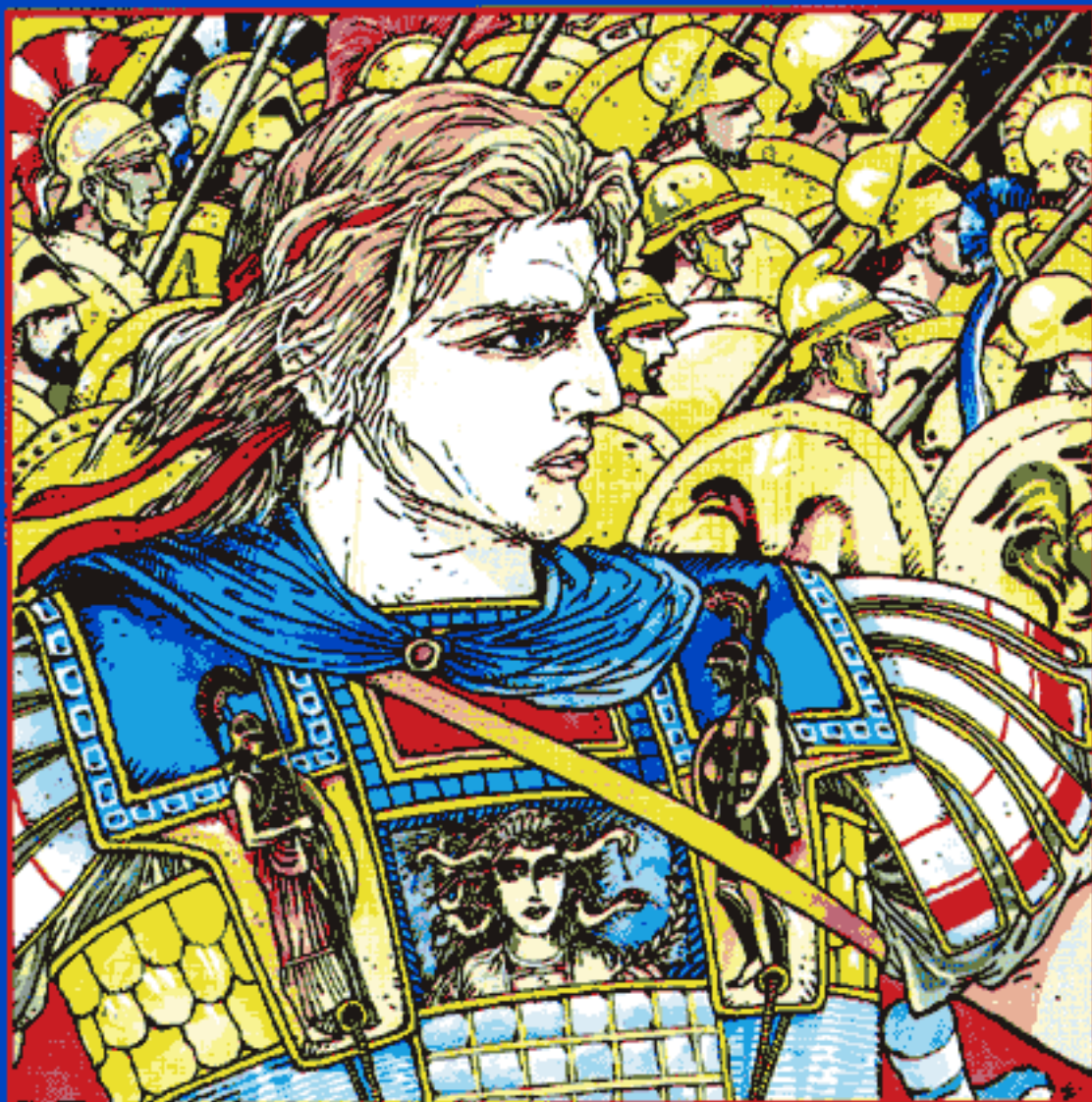

- το περίφημο σύστημα του οποίου, το *Ιπποδάμειο σύστημα*, χρησιμοποίησε αργότερα ο Μέγας Αλέξανδρος για να χτίσει την *Αλεξάνδρεια* στην Αίγυπτο, κι όλες τις Αλεξάνδρειες που έχτισε...

Η Ρόδος τώρα πλέον διαθέτει **πέντε λιμάνια** και ακαταμάχητο πολεμικό ναυτικό. **Ναυτικό**, που οι ευέλκτοι και έμπειροι Ρόδιοι κινούν *αναλόγως* μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών, παρακολουθώντας *όσο γίνεται ασφαλέστεροι* τις τύχες του πολέμου και των αντιθέσεων, που σπαράσσουν την Ελλάδα εκείνον τον καιρό και έως τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου... **Παράλληλα**, τις ίδιες τύχες παρακολουθεί και το πολίτευμα στο *εσωτερικό* της Ρόδου, όπου οι **αριστοκρατικοί** εναλλάσσονται στην εξουσία με τους **δημοκρατικούς**, *αναλόγως* των εξελίξεων και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Δωριείς, όμως, οι Δωδεκανήσιοι και οι απέναντί τους Μικρασιάτες του Νότου, δημιουργούν τα χρόνια εκείνα **έξοχη πολεμική παράδοση**, χερσαία και ναυτική! Περιζήτητοι ως μισθοφόροι οπλίτες και σφενδονήτες, ακαταμάχητοι ως ναυτικοί με πλοία πιο γρήγορα κι από τις τριήρεις! Αναδεικνύουν **μεγάλους στρατηγούς και πολεμάρχους**, δύο δε εξ αυτών, ο **Μέντωρ** και ο **Μέμνων**, έφεραν δυσκολίες, όπως θα δούμε παρακάτω, στον ίδιο τον Μέγαν Αλέξανδρο!

Στα Χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Την ίδια περίοδο αναπτύσσεται σε σπουδαία πόλη και η Κως. Οι Κώοι ασχολούνται με εξαγωγές γεωργικών και κτηνοτροφικών ειδών και την επεξεργασία της *πορφύρας* για τη βαφή υφαντικών ινών.

Βρισκόμαστε πλέον στην εποχή του **Αλεξάνδρου του Μακεδόνα**. Απέναντί του βρίσκεται, υπηρετώντας τον τελευταίο Βασιλέα των Περσών Δαρείο, ο περίφημος στρατηγός **Μέμνων ο Ρόδιος**. Στη μάχη του Γρανικού, ο Μέμνων, βλέποντας το *αίτητο της Μακεδονικής Φάλαγγας*, πρότεινε στους σατράπες του Δαρείου απαγκίστρωση, υποχώρηση σε βάθος, και καταστροφή της γης, ώστε να μην μπορεί ο Αλέξανδρος να εφοδιάζεται. Οι Πέρσες δεν τον άκουσαν, *άκουσαν τη στρατιωτική τους υπερηφάνεια* και συνειρρίβησαν.

Στη συνέχεια, ο Μένων προσπάθησε να κάνει αντιπερισπασμό και να μεταφέρει τον πόλεμο στην κυρίως Ελλάδα, υπολογίζοντας στην εξέγερση κάποιων από τις ανήσυχες νοτιοελληνικές πόλεις, που αφορμή έψαχναν ν' αποστατήσουν από την **Πανελλήνια** -πλην Λακεδαιμονίων-, **Συμμαχία** που είχε δημιουργήσει ο **Μέγας Αλέξανδρος της Μακεδονίας!** Πλην όμως, ο Μένων πέθανε, ενώ ήταν έτοιμος να διαπλεύσει το Βόρειο Αιγαίο και ο Αλέξανδρος συνέχισε ανενόχλητος την πορεία του προς το Νότο της Μικρασίας. Εννοείται ότι η Ρόδος τάχθηκε αμέσως σύμμαχος στο πλευρό του, βλέποντας τις νίκες του και διατηρώντας έτσι την πολιτική της αυτονομία, σε καθεστώς συμμαχίας. *Αυτονομία που διατήρησε και στα χρόνια των Επιγόνων, αναπτύσσοντας διαρκώς το εμπορικό και το ακαταμάχητο, όπως των Αθηναίων παλαιότερα, πολεμικό ναυτικό της.*

Ανάγλυψη πρύμνη αρχαίου караφιού, σκαλισμένη στο βράχο, στην Ακρόπολη της Αίνδου. Πράγμα που δείχνει πόσο μεγάλη αξία για τη ζωή των κατοίκων είχε η ναυσιπλοΐα!

Η Μεγάλη Ακμή (και η Μεγάλη Πολιορκία της Ρόδου)

Και να που οι πολίτες της Δωδεκανήσου γίνονται κοσμοπολίτες. Στο νέο θαυμαστό κόσμο που έφτιαξε ο Μεγαλέξανδρος κι επρόκειτο να κρατήσει 1.500 χρόνια, τα στενά όρια της πόλης-κράτους διευρύνονται σε πόλεις μέσα σε μια ενιαία επικράτεια, ανοιχτή στο εμπόριο και τον πολιτισμό, έως τα μακρινά της σύνορα.

Ακόμα και τα διαφορετικά κράτη αυτής της επικράτειας είναι μεταξύ τους όμοια (Αίγυπτος, Μακεδονία, Συρία κ.ά.) στη δομή και στο πολιτικό σύστημα. Ενότητα που τρεις αιώνες αργότερα θα τονώσει, θα σταθεροποιήσει και θα θεσμοποιήσει η Ρώμη, έως την ύστερη μεσοβυζαντινή εποχή (12^{ος} αιώνας)!

Στα χρόνια, λοιπόν, μετά τον Αλέξανδρο, η πανίσχυρη Ρόδος γίνεται το μήλον της έριδος μεταξύ των Διαδόχων. Αυτή όμως υπερασπίζεται με προσοχή την πολύτιμη και κερδοφόρο ανεξαρτησία της.

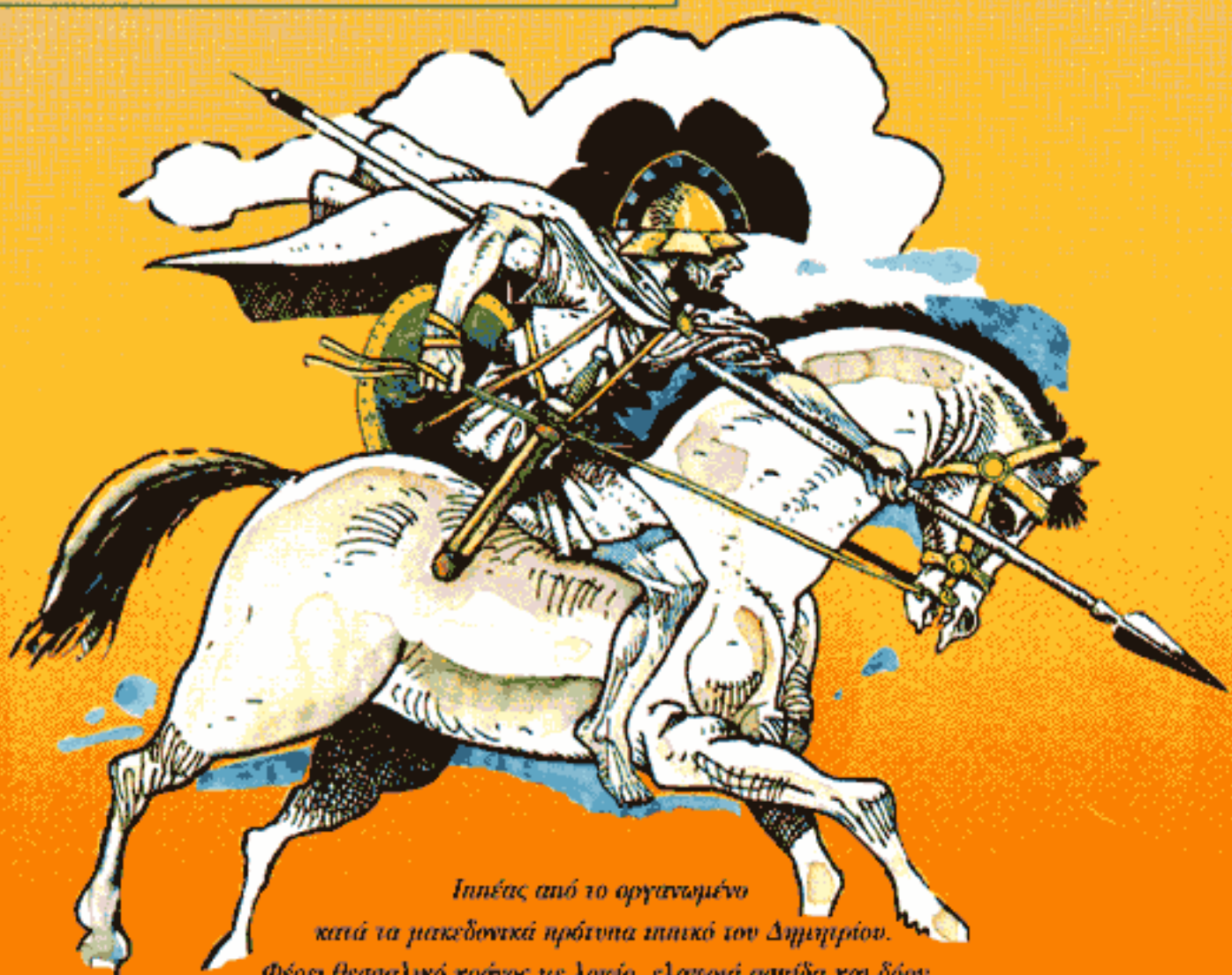
Ο τρομερός Δημήτριος ο Πολιορκητής

Γράφημα της
πολιορκίας της
Ρόδου.

Διακρίνεται η
εξαιρετική
οχύρωση της
πόλης, το
οχυρωμένο
στρατιόπεδο του
Δημητρίου, η
διάταξη των
πολιορκητικών
μηχανών του
και το πλήθος
του στόλου του.

Έτσι, όταν το 305-304π.Χ, ο τρομε-
ρός Δημήτριος ο Πολιορκητής,
γιος του φοβερού Αντίγονου του
Μονόφθαλμου, ζητά τη βοήθεια
των Ροδίων για να πολεμήσει
κατά του Πτολεμαίου της Αιγύ-
πτου, εισπράττει την άρνησή
τους. Πολιορκεί, λοιπόν, τη
Ρόδο με 400 πλοία, 40.000
ιππείς, πλήθος πεζικού και
πρωτόγνωρες πολιορκητικές
μηχανές, για ένα χρόνο. Χωρίς
αποτέλεσμα. Όταν μάλιστα ο
Δημήτριος αποσύρθηκε, οι
Ροδίτες πούλησαν τις θηριώδεις

Ιππείς από το οργανωμένο
κατά τα μακεδονικά πρότυπα ιππικό του Δημητρίου.
Φέρει θεσσαλικό κράνος με λοφίο, ελαφριά ασπίδα και δόρυ.

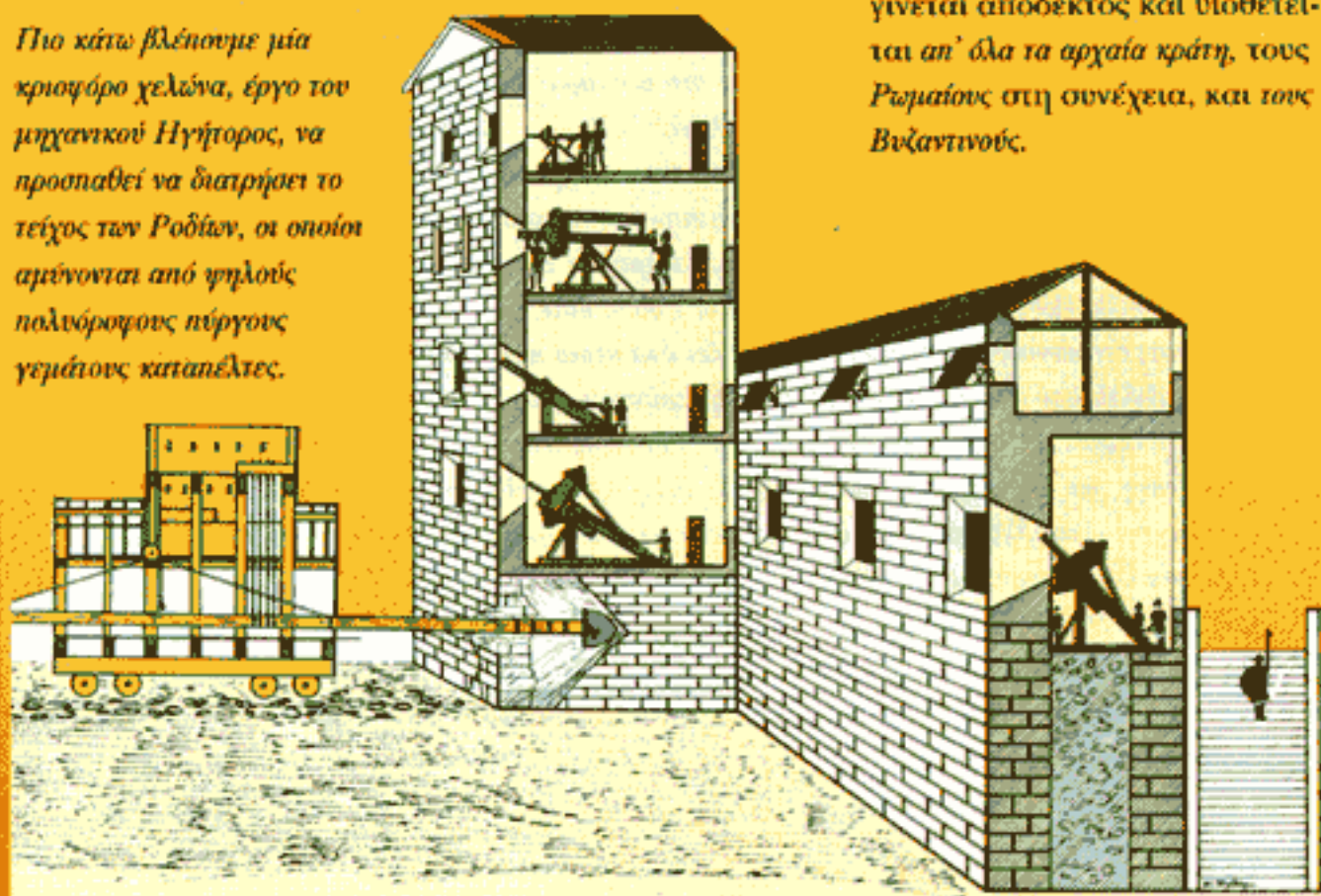

*Η Ελέπολις.
Τεράστιος πύργος
που κατασκεύασε
για τον Δημήτριο ο
αρχιτέκτονας
Επίμαχος. Επενδυ-
μένη με σίδηρο, η
Ελέπολη εκινείτο
προς το αντίπαλο
τείχος και ταυτοχρό-
νως εκσφενδόνιζε
βλήματα απ' τους
καταπέλτες που
διέθετε στους 5 απ'
τους 9 ορόφους της.*

πολιορκητικές μηχανές του και με το αστρονομικό ποσόν των 300 ταλάντων που εισέπραξαν, ανέθεσαν στον γλύπτη **Χάρη** τον **Λίνδιο** να κατασκευάσει ένα κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα του θεού **Ήλιου** (304 π.Χ.) τον περίφημο **Κολοσσό της Ρόδου**.

Η Ρόδος βγαίνει δοξασμένη απ' αυτόν τον πόλεμο και, μαζί με τα γύρω νησιά, γνωρίζει μεγάλη ακμή που κρατάει **τρεις ολόκληρους αιώνες!** Η ροδιακή παρουσία είναι εμφανής σ' όλον τον αρχαίο κόσμο! Δημιουργούνται ισχυρές **Τράπεζες** και οργανώνεται τέλεια η **ναυτική οικονομία**, τόσο που ο **Ροδιακός Ναυτικός Κώδικας** γίνεται αποδεκτός και υιοθετείται απ' όλα τα αρχαία κράτη, τους **Ρωμαίους** στη συνέχεια, και τους **Βυζαντινούς**.

Πιο κάτω βλέπουμε μία κριοφόρο χελώνα, έργο του μηχανικού **Ηγήτορος**, να προσπαθεί να διατηρήσει το τείχος των **Ροδίων**, οι οποίοι αμύνονται από ψηλούς πολυόρσους πύργους γεμάτους καταπέλτες.

Συνήθως έτσι παριστάνεται ο Κολοσσός της Ρόδου, όμως μάλλον δεν ήταν έτσι. Για λόγους στατικής και ευστάθειας θα ήταν δύσκολο έως αδύνατο να σταθεί ένα άγαλμα 31-32 μέτρων ύψους με ανοιχτά τα πόδια και χωρίς άλλη στήριξη. Άλλωστε, ο Κολοσσός μάλλον δεν στήθηκε στο λιμάνι, αλλά σε άλλο σημείο της πόλης. Ήταν όμως τόσο θαυμαστό το άγαλμα, ώστε στη μνήμη κι ύστερα στη φαντασία των ανθρώπων πήρε διαστάσεις ακόμα μεγαλύτερες απ' αυτές που είχε, μυθικές!

Ο Κολοσσός έπεσε από σεισμό. Έμεινε όρθιος 66 χρόνια και σωριασμένος 9 αιώνες. Χαρακτηρίστηκε ως ένα απ' τα «Επτά Θαύματα» του Αρχαίου Κόσμου. Ο θαυμασμός των αρχαίων ήταν τέτοιος, ώστε ο Πτολεμαίος πρόσφερε για την αναστήλωση του Κολοσσού το μυθώδες ποσό των 3.000 ταλάντων. Όμως οι Ρόδιοι ποτέ δεν ξανάστησαν το άγαλμα, πιστεύοντας ότι **κανείς δεν πρέπει να πειράζει ένα κακό που δεν πειράζει μια κανέναν.**

Και βεβαίως το «κακό» στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν η πτώση. Η οποία δεν έπρεπε να επαναληφθεί. Η κατασκευή του αγάλματος που παρίστανε τον θεό Ήλιο, τον Απόλλωνα, ήταν έξοχη, και η εσωτερική του δομή τόσο καλή, ώστε ο Φίλωνας (5ος μ.Χ. αιώνας) να δηλώνει ότι «καταβλήθηκε περισσότερος κόπος για το μέρος του έργου που δεν φαίνεται, παρά για όσα φαίνονται». Πλην όμως, ο σεισμός απεδείχθη ανίκητος. Το 654 μ.Χ., όπως μας λέει ο Θεοφάνης, αλλά και ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος, οι Άραβες κατέλαβαν για λίγο τη Ρόδο και πήραν τα πεσμένα μέλη του Κολοσσού, τα φόρτωσαν σε 900 καμήλες και πούλησαν το χαλκό και το σίδηρο στα βάθη της Ανατολής.

Αυτό ήταν το τέλος του θαυμαστού γίγαντα, που αν έστεκε σήμερα όρθιος περισσότερο με το «άγαλμα της Ελευθερίας» θα έμοιαζε, παρά με τις αναπαραστάσεις που ο μύθος υπαγόρευσε στο πέρασμα των αιώνων.

⋮ κεφάλαια ῥοδίου νόμου:

α. Πὰ κυριων πλοιον κλαπεντων:
β. τῶν ἐξαρτίων κλαπεντων:
γ. τῶν αὐτοκλοπῶν ἔργα αἰμένων:
δ. τῶν πλοίων κλεπτῶν ἢ περὶ αὐτῶν ἐκλαύπομένων:
ε. τῶν αὐτῶν κυλιωμάτων ἔργα αἰμένων:
ς. τῶν αὐτῶν ἐν μάχῃ φόνων ἔργα αἰμένων:
ζ. τῶν αὐτοῦ ἐν μάχῃ κτῆρων ὀφθαλμῶν ἢ οἰανδῶν.

Βυζαντινὸ ἀντίγραφο (τὸν 12 μ.Χ. αἰῶνα) τοῦ Ναυτικοῦ Κώδικα (Νόμου) τῶν Ροδίων.

Βρίσκεται στὴν Εὐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ.

Ένας Χρυσός Αἰώνας που Κράτησε Πολλούς Αἰῶνες

Ὅλους αυτοὺς τοὺς αἰῶνες, στα Δωδεκάνησα ἀνθεῖ ὁ Πολιτισμός. Ἀνοιχτὴ ἡ περιοχή, ὡς θαλάσσιος δρόμος, στὶς πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις, μαζεὺει ἀνοιχτόμυαλους ἀνθρώπους ἀπ' ὅλη τὴν οἰκουμένη. Δὲν υστεροῦν, ἀντιθέτως προεξάρχουν, οἱ ντόπιοι. Ὁ ἐπικός ποιητὴς Πείσανδρος καταγράφει τὸ ἔπος τοῦ Ἡρακλῆ, γενάρχη τῶν Δωριέων, «**Ἡράκλεια**». Ὁ Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος, ἓνας ἀπ' τοὺς «ἐπὶ Σοφούς», ὁ Τιμοκρέων, ὁ Ἀναξανδρίδης, ὁ Εὐπίχαρμος, ὁ Ἀμφιμένης, ὁ Ἀπολλώνιος ποὺ ἔγραψε τὰ «**Ἀργοναυτικά**», ὁ Θεόκριτος καὶ ὁ μιμογράφος Ἡρώνδας.

Στὴ στωικὴ σχολὴ τοῦ φιλόσοφου Παναίτιου συρρέει κόσμος ἀπὸ παντοῦ, οἱ ρήτορες Ἀρταμένης καὶ Νικόστρατος διαπρέπουν ὅπως καὶ οἱ ζωγράφοι Πρωτογένης καὶ Ἀπελλῆς - ὁ προσωπικὸς ζωγράφος τοῦ Μεγαλέξανδρου!

Ἡ **συνμαχία** τῶν Ροδίων με τοὺς Ρωμαίους τοὺς κράτησε ἀνέπαφους τὸν πρῶτο καιρὸ, ἀν καὶ ἡ συμπάθεια ποὺ ἔδειξαν στὸν τελευταῖο βασιλιά τῆς Μακεδονίας, **Περσέα**, τοὺς στοίχισε τὶς κτήσεις τῆς Λυκίας καὶ τῆς Καρίας.

Ρωμαϊκό αντίγραφο του συμπλέγματος του Λαοκόοντα. Τα συμπλέγματα ως μορφή της γλυπτικής, σύνθετες παραστάσεις και συνθέσεις αγαλμάτων άκμασαν στα ελληνιστικά χρόνια και επηρέασαν πολύ τους καλλιτέχνες της Αναγέννησης...

Η Νίκη της Σαμοθράκης (Μουσείο του Λούβρου) δημιουργήμα των Ροδίων γλυπτών Αγήσανδρου, Πολύδωρου και Αθηνόδωρου. Αφιερώθηκε στους Μεγάλους Θεούς Καβείρους και στο ιερό τους στη Σαμοθράκη (190π.Χ.)

Μάλιστα, οι Ρωμαίοι κήρυξαν ελεύθερο δασμών το λιμάνι της Δήλου, καταφέροντας έτσι μεγάλο πλήγμα στη ροδόνικη οικονομία.

Παρά ταύτα, η Ρόδος βρίσκεται στο πλευρό των Ρωμαίων στον σκληρότατο πόλεμο με τον **Μιθριδάτη του Πόντου** και πολιορκείται για δεύτερη φορά. Ανθίσταται πάλι με επιτυχία (88 π.Χ.).

Όμως, η εμπλοκή της στα ρωμαϊκά πολιτικά πράγματα και τις αντιθέσεις της φθίνουσας ρωμαϊκής Δημοκρατίας, φέρνει και την αναπόδραστη καταστροφή. Το 42 π.Χ. ο **Κάσσιος**, ο οποίος είχε μαθητεύσει στις Σχολές της Ρόδου, καταλαμβάνει, καταστρέφει και λεηλατεί το νησί, αρπάζοντας τα δημόσια χρήματα, όλα τα πλοία και τα **μεγάλα έργα τέχνης**. 3000(!) αγάλματα μεταφέρονται στη Ρώμη. Ανάμεσά τους το Σύμπλεγμα του Λαοκόοντα, ο ταύρος της Ρόδου και το άρμα του Ήλιου. Κάποια σώζονται ακόμα και ζουν εκεί στην ξενιτιά...

Απ' το χτύπημα αυτό τα Δωδεκάνησα δεν συνήλθαν ποτέ. Ο θεός τους, ο θεός του φωτός, ο Απόλλων, μπαίνει στο ημίφως της Ιστορίας, κι ένας νέος θεός αποβιβάζεται στα λιμάνια των νησιών, ο θεός της Αγάπης. Ένα νέο κοινωνικό σύστημα ανέτειλε: η Αυτοκρατορία, η οποία παίρνει τη θέση της Δημοκρατίας, όπως και ο νέος θεός τη θέση των παλαιών...

Όλη η θλίψη ενός κόσμου που διαισθάνεται ότι χάνεται, αποτυπώνεται με χάρη και αργοντιά σ' αυτό το παιδικό κεφάλι - ένα αριστούργημα των υστεροελληνιστικών χρόνων και των αρχών της ρωμαϊκής εποχής.

Η Πρώτη Βυζαντινή Εποχή

Ο ελεύθερος πολίτης της πόλης-κράτους και στη συνέχεια ο κοσμοπολίτης της αλεξανδρινής οικουμένης δίνουν τώρα τη θέση τους στον **πολίτη-υπήκοο** της Αυτοκρατορίας. Της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην αρχή, της Βυζαντινής στη συνέχεια.

Παρότι πολλά στοιχεία του ελληνιστικού κόσμου μένουν ζωντανά και μάλιστα καθορίζουν τον ρωμαϊκό κόσμο, με την εμφάνιση της Αυτοκρατορίας στη Δύση και την Ανατολή η ζωή των ανθρώπων αλλάζει.

Οι πολίτες πλέον μαζεύονται στα κέντρα, στην **Κωνσταντινούπολη**, τη νέα Ρώμη, εκεί διαπρέπουν, ενώ οι πόλεις τους μεταβάλλονται σε **επαρχίες**. Ο μετασχηματισμός είναι αργός, αλλά **ριζικός**.

Η νέα ιδεολογία «μια αυτοκρατορία, ένας θεός, ένας αυτοκράτορας», σιγά-σιγά σχηματοποιείται. Το

Η σημαία των Μακεδόνων της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Γαλάζια με λευκό τον αιτό, αρχαιότατο μακεδονικό σύμβολο. (4ος αιώνας π.Χ.) (αναπαράσταση)

Η σημαία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Βυζαντινής) στα χρόνια του Ιουλιανού. Κόκκινη με λευκό τον ρωμαϊκό αιτό (4ος αιώνας μ.Χ.). (αναπαράσταση)

Η σημαία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όπως οριστικοποιήθηκε μετά τον Ιουλιανό και έως τα χρόνια των Κομνηνών (11ος - 12ος αιώνας). Γαλάζια πάλι, με έμβλημα τον λευκό αιτό. Καθιερώθηκε επί Νικηφόρου Φωκά. (10ος αιώνας μ.Χ.). (αναπαράσταση)

269μ.Χ. οι Γότθοι λεηλατούν τα νησιά, ενώ το 515μ.Χ. ο τρομερός σεισμός που κατέστρεψε τις μισές πόλεις του αρχαίου κόσμου καταστρέφει και τη Ρόδο.

Η νέα πόλη χτίζεται γύρω απ' το λιμάνι και αποτελεί το κέντρο της Διοίκησης Επαρχίας και Επισκοπής.

Από τον 7^ο αιώνα και μετά, καθώς οι βυζαντινές ανατολικές επαρχίες του παλιού ελληνιστικού κόσμου χάνονται οριστικώς, τα σύνορα έρχονται πιο κοντά, και κοντύτερα η αραβική απειλή. Πειρατές γεμίζουν το Αρχιπέλαγος, όπως στα χρόνια του Μιθριδάτη. Τα πλοία που πλησιάζουν είναι συνήθως εχθρικά, το εμπόριο παραλύει και οι κάτοικοι επιστρέφουν στη γεωργική οικονομία όπως πριν από τις πόλεις-κράτη, κάτι σαν πόλεις-χωριά πλέον...

Βεβαίως, η Ρόδος παραμένει βυζαντινός ναύσταθμος, απ' όπου οι βυζαντινοί δρόμωνες χτυπούν τους Σαρακηνούς κι αργότερα τους Άραβες της Κρήτης. Οι συνθήκες που διαμορφώνονται οδηγούν την Αυτοκρατορία να αναδιοργανώσει τις Επαρχίες σε **θέματα**, ενιαίες δηλαδή διοικητικές περιφέρειες, όπου ο αντιπρόσωπος του αυτοκράτορα συγκεντρώνει στα χέρια του όλες τις εξουσίες, πολιτικές και στρατιωτικές.

Η περιοχή των Δωδεκανήσων βρίσκεται στη δικαιοδοσία του στρατηγού κάποιου από τα ναυτικά θέματα της Νοτιοδυτικής Μ. Ασίας και στη Ρόδο εδρεύει ο Δρουγγάριος της Δωδεκανήσου (ναυτικός διοικητής).

Χάρτης των Θεμάτων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Η σημαία της πόλης του Βυζαντίου στα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Φέρει την ημισέληνο, έμβλημα της Αρτέμιδος, πολιούχου θεάς. Το Βυζάντιο μετονομάζεται σε Κωνσταντινούπολη και γίνεται πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία μετονομάζεται πλέον από τους ιστορικούς σε βυζαντινή (4ος αιώνας μ.Χ.). Το σύμβολο άρχισαν να χρησιμοποιούν οι Τούρκοι, όταν χίλια χρόνια αργότερα κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, το Βυζάντιο (1453 μ.Χ.). (αναπαράσταση)

Βασιλικό φλάμινο (φλάμινο) εφέρετο επί της ναυαρχίδος. Τα 4 Β είναι αρχικά των λέξεων Βασιλεύς Βασιλέων Βασιλεύων Βασιλευύουσα. (αναπαράσταση)

Η Κυρίως Βυζαντινή Εποχή

Τον 12^ο αιώνα ιδρύεται στην Πάτμο η μονή του Αγίου Ιωάννου, τα προνόμια της οποίας, με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο, την καθιστούν εφοπλιστική δύναμη περιωπής στη θέση, *τηρουμένων των αναλογιών*, της αρχαίας Ρόδου.

Την ίδια εποχή, ανήσυχoi και φιλέρευνοι καθώς είναι, οι Έλληνες σώζουν και καλλιεργούν την αρχαία τους κληρονομιά στα μοναστήρια, αλλά και στον καθημερινό τρόπο ζωής.

Φροντίζουν την εμφάνισή τους και παρακολουθούν από κοντά τις μόδες της Κωνσταντινούπολης. *Το να είναι κάποιος ωραίος στη θωριά* ήταν για τους Βυζαντινούς *αρετή*. Βεβαίως, οι γυναίκες φορούσαν ωραία μεταξωτά, αλλά και οι άνδρες δεν πήγαιναν πίσω. Φορούσαν χιτώνες κοντούς ή ποδήρεις, ωραία στολισμένους, μάλλον ανατολίτικους παρά απλούστερους και σύμφωνους με την δωρική τους παράδοση. Παράδοση, όμως, που διατηρούν άριστα στα πολεμικά, στους φατριασμούς και τις ίντριγκες. Λεπτοί στο πνεύμα, τηρούσαν την ρωμαϊκή συνήθεια να ξυρίζονται και να κουρεύονται, συνήθεια που άλλαξαν, όταν άλλαξε και η μόδα στην Πόλη - την μία και μοναδική αξία να φέρει το όνομα της Πόλης, την Κωνσταντινούπολη.

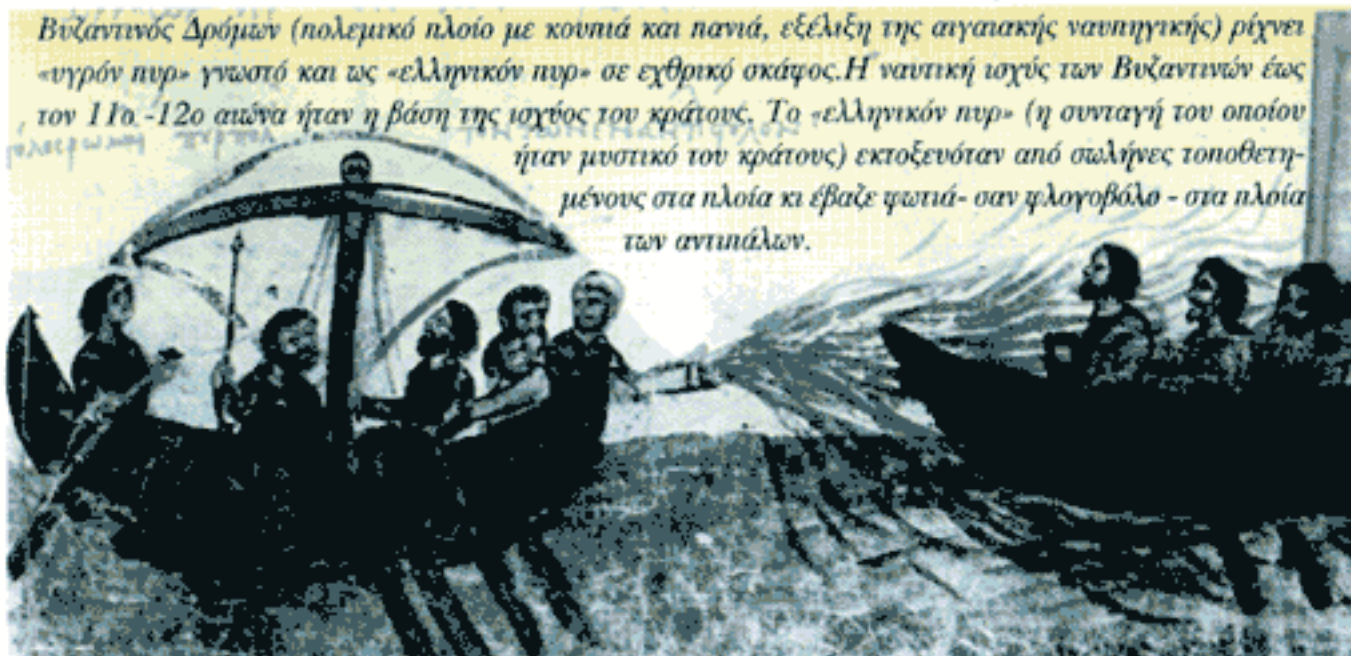
Αντίθετα με την ευρωπαϊκή κοινωνία της Δύσης, οι Βυζαντινοί ήταν πεντακάθαροι και φρόντιζαν για την *ιδιωτική και δημόσια υγιεινή*. Οι Θέρμες, τα Δημόσια Λουτρά (τα *χαμάμ* που παρέλαβαν και

Η σημαία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τον δικέφαλο αητό, αρχικώς οικόσημο των Κομνηνών, ο οποίος στη συνέχεια καθιερώθηκε ως έμβλημα του κράτους. (αναπαράσταση)

Η τελική μορφή της σημαίας των Ελλήνων Αυτοκρατόρων την εποχή της Φραγκοκρατίας, αλλά και μετά την ανάκτηση της Πόλης (1261μ.Χ) έως την τελική της πτώση. (αναπαράσταση)

συνέχισαν οι Άραβες και οι Τούρκοι) ήταν απαραίτητα σε κάθε πόλη, όπως και τα Λοιμοκαθατήρια, τα Δημόσια Νοσοκομεία και η κοινωνική αλληλεγγύη στον **πάσχοντα** -χρυσός κανόνας για τους Χριστιανούς και ιερή αρχαία παράδοση.

Και στη διατροφή διέφεραν - έτρωγαν τρεις φορές την ημέρα, ορεκτικά, σούπες, ψάρια, ψητά κρέατα, γλυκά και τηρούσαν τις νηστείες με θρησκευτική ευλάβεια τόσο, όσο και ξεφάντωναν στα πανηγύρια. Ήταν λαός χαρούμενος, φιλότεχνος, πνευματώδης και κομψός. Πολεμικοί καθώς ήταν, οι Δωδεκανήσιοι συνέβαλαν στην ανάκτηση της Κρήτης από τους Άραβες και στη **Βυζαντινή Εποποιία** προς Ανατολάς, στα χρόνια των «πολεμιστών αυτοκρατόρων» Φωκά, Τσιμισκή και της Μακεδονικής Δυναστείας.

Κοντά όμως στον τοποτηρητή του αυτοκράτορα, που συγκεντρώνει αδιακρίτως όλες τις εξουσίες, συγκεντρώνει και τον πλούτο στα χέρια της (μόνον γεωργικό πλέον πλούτο) η τοπική αριστοκρατία των γαιοκτημόνων, των **Δυνατών**, όπως αρχίζουν να λέγονται.

Έτσι, οι ελεύθεροι γεωργοί χάνονται και, παρά τις προσπάθειες ορισμένων μεταρρυθμιστών αυτοκρατόρων να μείνουν ελεύθεροι, μετατρέπονται σε υποτακτικούς, καλόνι, κολίγους, δούλους και δουλοπάροικους του Αρχонта, ο οποίος εξοπλίζει μερικούς απ' αυτούς, μαχητές στην υπηρεσία του αυτοκράτορα, όποτε τους χρειασθεί...

Η ζωή στα Δωδεκάνησα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, αλλάζει άρδην. Πολλοί χαρίζουν τη γη τους στην Εκκλησία για να τη σώσουν από τους Δυνατούς ή για να σώσουν την ψυχή τους, μετατρέποντας όμως έτσι την Εκκλησία στον μεγαλύτερο γαιοκτήμονα του κράτους. Σιγά-σιγά, η οικονομική και πνευματική ζωή, ό,τι απέμεινε από την αρχαία κληρονομιά περιστρέφεται γύρω από την Εκκλησία.

Υστεροβυζαντινά χρόνια

Ο πολιτικός σεισμός που ανα-
στάτωσε τη Ρόδο τόσο, όσο
την κατέστρεψε ο φυσικός
σεισμός του 515μ.Χ., έγινε
το 1082μ.Χ., όταν ο **Αλέξιος
Κομνηνός**, στην προσπάθειά
του να προσεταιριστεί το
βενετσιάνικο ναυτικό, έδωσε
την άδεια στους Βενετούς να
εγκαταστήσουν εμπορικό
σταθμό στη Ρόδο.

Το εμπόριο αρχίζει να ανθεί
ξανά στο νησί και οι Έλλη-
νες να ξαναστρέφονται στη
θάλασσα. Το 1101 ο *Ριχάρ-
δος ο Λεοντόκαρδος* σταθμεύει
στο νησί και στρατολογεί
μισθοφόρους. Η Αυτοκρατο-
ρία πέζεται από τους
Σελτζούκους Τούρκους στην
Ανατολή κι από τους Νορ-
μανδούς και τους *Λατίνους*
στη Δύση.

Η πειρατεία οργιάζει στο
Αρχιπέλαγος. Βενετσιάνοι,
Γενουάτες, Βυζαντινοί
έμποροι-πειρατές και
πειρατές-έμποροι αλωνίζουν
τις θάλασσες. Το 1204 η
Πόλη αλώνεται και **κατα-
στρέφεται** απ' τους Λατί-
νους. Τα Δωδεκάνησα
μένουν στην κυριαρχία της
Αυτοκρατορίας της Νίκαιας.
Το 1261 η Βυζαντινή Διοί-
κηση αποκαθίσταται, αλλά
στη Ρόδο και στα Δωδεκάνη-
σα είναι σχεδόν σκιώδης.

Ο Βυζαντινός άρχοντας *Λέοντας Γαβαλάς* είναι σχεδόν ανεξάρτητος (13^{ος} αιώνας).

Όμως, ήδη το πάνω χέρι στη ζωή των νησιών έχουν διάφοροι τυχάρπαστοι με ή χωρίς την έγκριση του αυτοκράτορα. Εκτός από τη νέα ναυτοσύνη, αναπτύσσονται τράπεζες, δημιουργούνται βιοτεχνίες κεραμικής, υφαντουργίας, μεταλλουργίας, παραγωγής ζάχαρης και σαπουνιού, που θα ακμάσουν κυρίως την εποχή των Ιπποτών που έρχεται. Των Ιωαννιτών Ιπποτών...

Τα νησιά σφύζουν από ζωή, κυρίως η Ρόδος - ο Εμμανουήλ Γεωργιλάς ή Λιμενίτης στο ποίημά του, «*Το θανατικό της Ρόδου*» περιγράφει τον πλούτο των Ροδίων εφοπλιστών, τις διακοσμήσεις των εκκλησιών με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά.

Από κοντά Βενετοί, Γενουάτες, πειρατές, εμιγκρέδες, τυχοδιώκτες πάσης φύσεως αυξάνονται και πληθύνονται. Όσο το κέντρο, η Κωνσταντινούπολη, εξασθενεί, τόσο αυτονομείται και αυτοδημιουργεί η επαρχία, μέσα όμως σ' ένα τοπίο όλο και πιο ασαφές, όλο και πιο θολό...

Βιζαντινός
στρατιωτικός
άγιος
(13ος αι.)

Ιωαννίτης
ιππότης
(14ος αι.)

Τούρκος
Γενίτσαρος
(15ος αι.)

Ιωαννίτες

Το 1309 ένας από τους Γενουάτες τυχοδιώκτες στον οποίον ο αυτοκράτορας είχε παραχωρήσει τη Ρόδο ως τιμάριο, την πουλάει στους **Ιωαννίτες Ιππότες**, οι οποίοι πολύ γρήγορα απλώνονται στα Δωδεκάνησα, εκτός από την *Αστυνάλεια*, την *Κάρπαθο* και την *Κάσο*.

Η πολυεθνική σύνθεση του Τάγματος ευνοεί ακόμα περισσότερο την πανοπερμία των φυλών που ζουν στο μελίσσι της Δωδεκανήσου. Το λιμάνι της Ρόδου ξαναγίνεται ευρωπαϊκής σημασίας και εμβέλειας. Πιπέρι, χαβιάρι, αρώματα, υφάσματα, χαλιά, λάδι, κρασί, ζάχαρη, σαπούνι, σκλάβοι, είναι μερικά μόνο από τα προϊόντα που διακινούνται.

Παρότι οι Ιππότες μισούνταν θανάσιμα με τους Τούρκους, το αμοιβαίο οικονομικό όφελος τους κάνει να μη διακόψουν το εμπόριο μεταξύ τους.

Το Τάγμα συγκροτείται από τρεις τάξεις, τους *ευγενείς*, τους *κληρικούς* (καπελάνους) και τους *σεργέντες* (λαϊκούς). Η επίσημη γλώσσα είναι τα *λατινικά*, κατόπιν τα *γαλλικά* και όλοι μιλούν τη γλώσσα των ντόπιων, τα *ελληνικά*.

Ιππότες

Στην πόλη της Ρόδου οι περισσότεροι κάτοικοι είναι Έλληνες, αλλά και έμποροι, τεχνίτες, στρατιώτες απ' όλη τη Δύση. Σημαντική είναι η παροικία των Εβραίων, που ζουν στη δική τους γειτονιά εντός των τειχών.

Η οχύρωση της πόλης είναι ισχυρή, λαμβάνοντας υπόψη τη νέα πολεμική επεύρεση της πυρίτιδας. Οι Ιωαννίτες Ιππότες είναι βαριά οπλισμένοι με πανοπλίες κάτω απ' τον πορφυρό τους χιτώνα με τον οκτάγωνο λευκό σταυρό στο μέρος της καρδιάς. Οπλισμός βαρύτερος κι από τον κατάφρακτο βυζαντινό ιππέα ή πεζό και πολύ βαρύτερος του Τούρκου έφιππου τοξότη.

Ο ρυθμός που κυριαρχεί στα κτίσματα είναι ο γοθικός, που έρχεται από τις πατρίδες των Ιπποτών και επηρεάζει ακόμα και τους συντηρητικούς των δικών τους παραδόσεων Έλληνες.

Το 1453 πέφτει η Πόλη, η Ρόδος αρχίζει να ετοιμάζεται, οι Οθωμανοί έρχονται.

Η Μεγάλη Πολιορκία και οι Οθωμανοί Τούρκοι

Το 1480 οι Τούρκοι, οι Οθωμανοί Τούρκοι, πολιορκούν το νησί χωρίς επιτυχία. Επανέρχονται το 1523 και ύστερα από σκληρή πολιορκία η Ρόδος πέφτει στα χέρια τους. Οι Ιωαννίτες Ιππότες αναχωρούν για τη Μάλτα.

Η Δωδεκάνησος έτσι, επανασυνδέεται με την απέναντι Μικρασιατική της ακτή, στο πλαίσιο όμως ενός πολιτισμού ξένου και απεχθούς για τους κατοίκους, τόσο όσο τουλάχιστον ήταν και ο Δυτικός πολιτισμός. Άλλωστε, εξαιτίας αυτής της αποστρόφης, εκτός από τους άρχοντες και τους αστούς, ο πολός λαός δεν συμμετείχε και τόσο ενεργά στην άμυνα της Ρόδου. Δεν ενδιαφερόταν και ιδιαίτερα αν ο κατακτητής θα φοράει «σαρίκι τούρκικο ή τιάρα παπική»...

Βαθιά βυζαντινός στις αντιλήψεις του επί χίλια χρόνια, ο απλός Έλληνας της περιοχής ουδέποτε αποδέχθηκε τον συνιτισμό ή την Καθολική Εκκλησία και ποτέ δεν ξέχασε ή συγχώρησε τις βαρβαρότητες των Λατίνων, όπως αποκαλούσε συλλήβδην τους Δυτικοευρωπαίους, από Καταλανούς και Νορμανδούς έως Βενετσιάνους και Γενοβέζους. Όλοι, πίστευε, το ίδιο κακό του έκαναν, με αποκορύφωμα την καταλαφυραγώγηση της θεοφύλακτης Πόλης, «τον θρόνον του θεού επί της Γης»!

Το ίδιο αδιάλλακτοι μέσα τους ήταν οι Ρωμαίοι, Ρωμιοί, Βυζαντινοί Έλληνες ή Αρμένηδες ή Σέρβοι ή όποιοι άλλοι και με τους Οθωμανούς Τούρκους. Όταν λοιπόν έχασαν τη δική τους δύναμη, πράγμα «παράξενο» και «παρά την τάξη του θεού στα εγκόσμια» -έτσι ενόμισαν και μάλιστα «εξ αιτίας των αμαρτιών τους»- παρέμειναν και παρέμεναν αδρανείς στα πολιτικά και στρατιωτικά, δραστήριοι στα οικονομικά και τον πολιτισμό τους. Αδιάφορος να προτιμήσει τύραννο ο Ελληνισμός, εκόπη σε τουρκοκρατούμενο και βενετοκρατούμενο, το ίδιο ανενεργός, παρ' εκτός στα γράμματα και τις κρυφές ελπίδες.

Αργότερα, μετά το πρώτο σοκ, κάθε 30, 50 χρόνια επαναστατούσε και σηκώνόταν, μέρος του ή ολος, αλλά πέρασαν τέσσερις αιώνες βαριάς σκλαβιάς, ώσπου να ανασάνει πάλι ελεύθερος.

Οι **Οθωμανοί Τούρκοι** θυμίζουν, με τον τρόπο και την ταχύτητα (1300-1350) που θεμελίωσαν την αυτοκρατορία τους, σε πολλά τους Ρωμαίους. *Ούτε οι Βυζαντινοί, ούτε οι Σελτζούκοι Τούρκοι κατάλαβαν εγκαίρως με τι είχαν να κάνουν, έτσι όπως δεν είχαν καταλάβει, στην εποχή τους, εγκαίρως, και τα ελληνιστικά κράτη.*

Όπως οι Ρωμαίοι, έτσι και οι Τούρκοι εφάρμοζαν γρήγορο και ολοκληρωτικό πόλεμο, ασκούσαν πολιτική συμμαχιών και προνομίων, διαπρούσαν, βασιλεύσαν και κατακτούσαν.

Όταν, λοιπόν, πήραν τη Ρόδο, παραχώρησαν στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, εκτός της Κω, ορισμένα προνόμια, αυτονομίας και αυτοδιοίκησης, τα οποία φύλαγαν οι Δωδεκανήσιοι ως κόρην οφθαλμού. Μάλιστα, ξεσηκώνονταν, όταν η *Υψηλή Πύλη* προσπαθούσε να τα πάρει πίσω. Το 1809, για παράδειγμα, ο *Αχμέτ Αγάς* πολιορκεί την *Κάλυμνο* επί 36 ημέρες, ζητώντας απ' τους κατοίκους να δεχθούν τουλάχιστον τη δικαστική εξουσία.

Σύμφωνα με την παράδοση, οι προύχοντες κρύβονταν στα βουνά, αυτόν δε που κατείχε το χρυσόβουλο (κατά το βυζαντινό προηγούμενο) του *Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς*, που χορηγούσε τα προνόμια, τον είχαν κρεμάσει σ' ένα πηγάδι και του κατέβαζαν φαγητό και νερό με σκοινί. (Για να μην τον βρουν οι Τούρκοι και πάρουν πίσω το χρυσόβουλο)...

Αυτήν την εποχή, η *Σύμη*, η *Κάλυμνος* και η *Χάλκη* ασχολούνται με την σπογγαλιεία που αποφέρει πολλά κέρδη και οδηγεί σε οικονομική άνθηση. Η *Λίνδος* στη *Ρόδο*, η *Κάσος*, το *Καστελλόριζο*, η *Πάτμος* και η *Σύμη* ασχολούνται με τη ναυπηγική και την εμπορική ναυτιλία.

Ναυτικοί και κοσμοπολίτες πάλι, τώρα που οι *Δυτικοί* δεν είναι κατακτητές στον τόπο τους, αντιμετωπίζονται από τους Δωδεκανήσιους ως *φτωχοί φορείς του Διαφωτισμού*. Πολλοί, μάλιστα, ναυτικοί και εφοπλιστές φραγκοφοράνε. Οι ιδέες της *Γαλλικής Επανάστασης* διαδίδονται. Η φωνή του *Ρήγα Φεραίου* μεταδίδεται. Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση ετοιμάζεται...

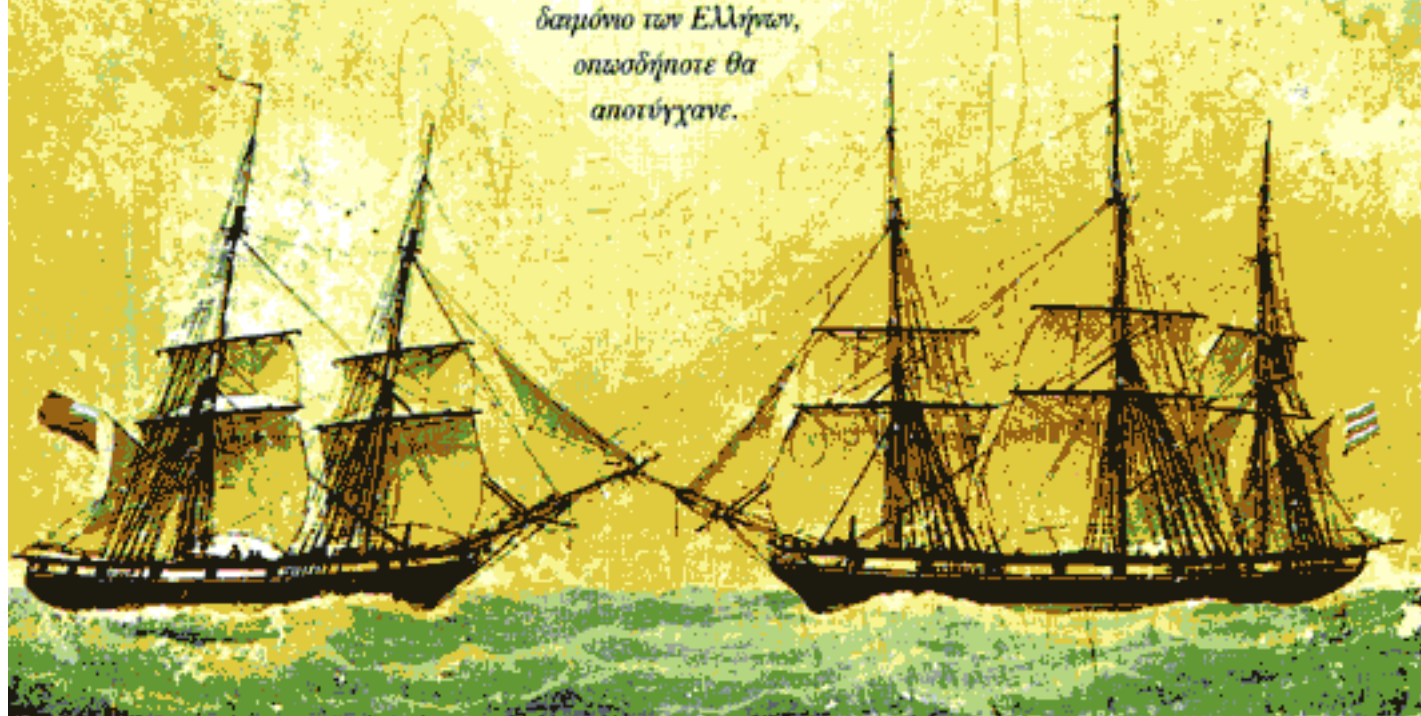
— Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση του 1821 —

Το 1821, όταν ξεσπά η Ελληνική Επανάσταση, από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες έως την κυρίως Ελλάδα, η συμμετοχή των Δωδεκανησίων είναι πάνδημη και ολόφυχη. Το έδαφος ήταν γόνιμο σε ιδέες και τα οικονομικά των νησιών ανθηρά - ετάχθηκαν στην υπηρεσία του Αγώνα. Πρώτη επαναστατεί η Κάσος, ακολουθεί η Κάρπαθος, η Χάλκη, η Νίσυρος, η Κάλυμνος, η Πάτμος, η Αστυπάλαια. Προσφέρουν ανεκτίμητη βοήθεια στον ελληνικό στόλο, ιδιαίτερα η Κάσος, την οποία οι Τούρκοι τιμωρούν σκληρά, καταστρέφοντας ολοσχερώς το νησί στα 1824.

Πολλοί Δωδεκανήσιοι παίρνουν μέρος στον Αγώνα. Ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ιδρυτικό μέλος της Φιλικής Εταιρίας, ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος, ο οποίος σηκώνει τη σημαία της Επανάστασης στην πλατεία της Πάτμου.

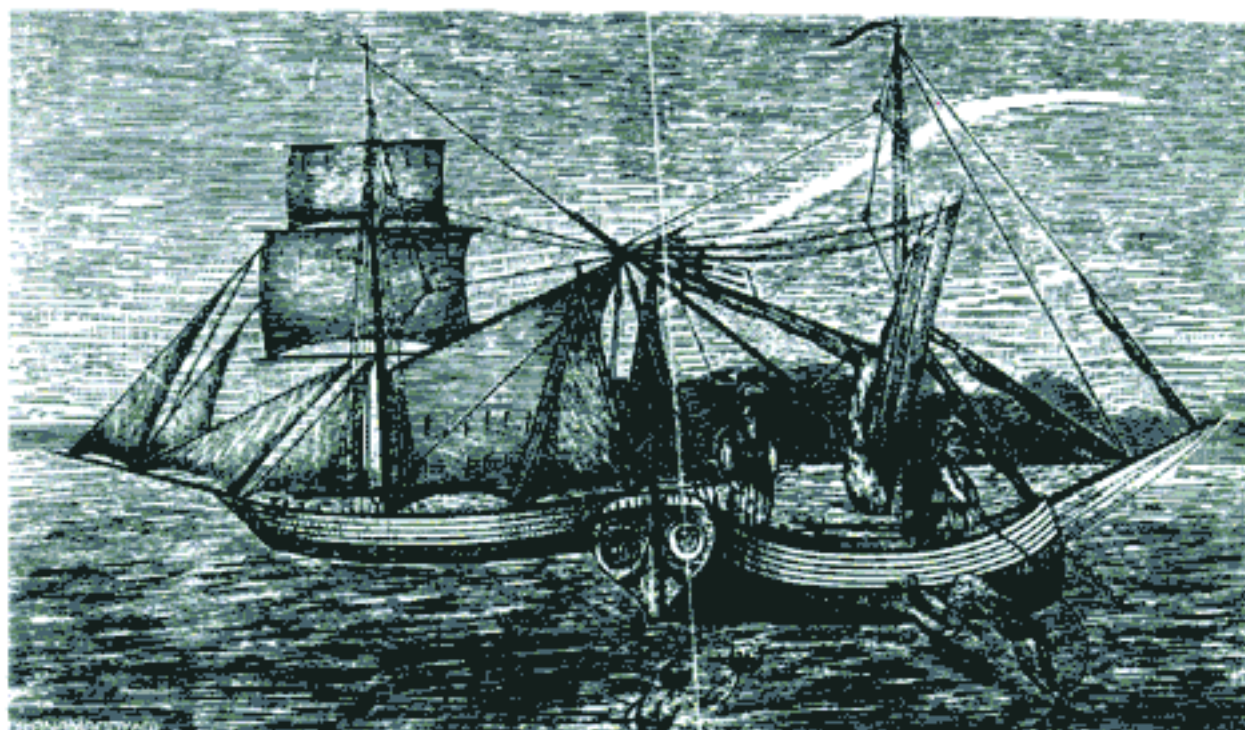
Η Κάσος ήταν από τα νησιά που πρόσφεραν
πολλά πλοία στην Επανάσταση,
η οποία, χωρίς το ναυτικό
δαπάνιο των Ελλήνων,
οπωσδήποτε θα
αποτύγχανε.

Τα νησιά κατακτούν για λίγο την ελευθερία τους, όμως το 1830 (Πρωτόκολλο του Λονδίνου) επιστρέφονται στους Οθωμανούς σε αντάλλαγμα της Εύβοιας, η οποία αποδίδεται στο νεοσύστατο νεοελληνικό κράτος.

Τίποτε, όμως, δεν είναι πλέον όπως πριν. *Υπάρχει Ελλάς*. Τα νησιά δίπλα της αναπτύσσονται πυρετωδώς. Ο πόθος της ένωσης καίει! Στην *Κάλυμνο* οι σφουγγαράδες ψαρεύουν σφουγγάρια έως το Λιβυκό πέλαγος. Το 1869 εμφανίζεται το πρώτο σκάφανδρο και προκαλεί επανά-

«Συμιακές σκάφες». Γυμνοί δύτες πέφτουν για σφουγγάρια

Η σημαία του Καστελλορίζου στα χρόνια της Επανάστασης. Η καρδιά συμβολίζει την αγάπη, η άγκυρα την ελπίδα κι ο σταυρός την πίστη.

Διαφημιστική χρωμολιθογραφία του 1880 για τη σπογγαλιεία της Καλύμνου και για το εμπόριο των σφουγγαριών (στη Φρανκφούρτη και σε όλη την Ευρώπη εκείνης της εποχής).

σταση! Ο δύτες έχει τη δυνατότητα να καταδυθεί βαθύτερα, προστατευμένος από φόρμα καουτσούκ και παίρνει αέρα από αεραντλία εγκατεστημένη στο σκάφος.

Στη Σύμη, το σκάφανδρο φέρνει ο Συμαίος έμπορος Φώτιος Μαστορίδης, ο οποίος για να πείσει τους Συμιακούς να το φορέσουν έβαλε πρώτη στο σκάφανδρο τη γυναίκα του Βγενιώ!

Τα πολλά ατυχήματα, που προκάλεσε όμως η κακή χρήση του σκάφανδρου, καταλήγουν σε εξέγερση των δυτών στη Σύμη, οι οποίοι καταστρέφουν όλα τα σκάφανδρα στο νησί, με αποτέλεσμα να καταφθάσει οθωμανικό πολεμικό πλοίο και να συλλάβει 40 δύτες.

Η εξέλιξη, όμως, έχει πλέον πάρει το δρόμο της.

Νέοι Αγώνες

Στη Σύμη ναυπηγούν τόσο γρήγορα πλοία που αναλαμβάνουν το ταχυδρομείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στην Κάλυμνο το 1884 ψηφίζεται «Κανονισμός λειτουργίας της σπογγαλιείας και των καταδυτικών μηχανών», που θεσπίζει πρωτοφανείς κανόνες Εμπορικού και Εργατικού Δικαίου!

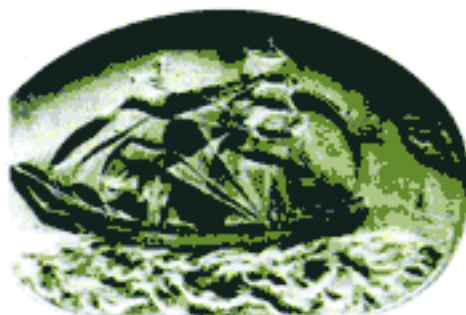
Δέκα χρόνια αργότερα, η Γενική Λαϊκή Συνέλευση του νησιού ψηφίζει τον «Κανονισμό Δημογεροντίας Καλύμνου» που προβλέπει Δωρεάν Παιδεία και Ιατροφαρμακευτική Περίθαλψη. Δημιουργείται Κοινοτικό Σύστημα με Δημογεροντία εκλεγμένη από το Λαό.

Τα περιθώρια που αφήνει η (εδώ και δύο αιώνες) καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι μεγάλα! Πλην όμως, οι εμφανισθέντες Νεότουρκοι, προσπαθώντας να σώσουν ό,τι σώζεται, προσπαθούν να καταργήσουν αυτές τις κατακτήσεις.

Ξεσπάει μεγάλος Αγώνας. Δημιουργούνται παντού σχολεία και αναγνωστήρια, «Αίγλη» και «Λαϊκός Σύλλογος» στη Σύμη, «Αι Μούσαι» στην Κάλυμνο, πληρεξούσιοι των Νησιών φθάνουν στην Υψηλή Πύλη, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, στις Πρεσβείες των Δυτικών Δυνάμεων.

Λειτουργούν ιδιωτικά σχολεία και παρθεναγωγεία, διδάσκονται αγγλικά και γαλλικά. Διαβάζουν τον δυτικό Τύπο. Οι ιδέες κυκλοφορούν. Στην Κάσο ιδρύεται Ναυτική Σχολή, στο Καστελλόριζο Ιερατική. Στην Πάτμο ακμάζει η Πατριάδα Σχολή, στη Ρόδο κυριαρχεί ο εκπαιδευτικός σύλλογος «Κλεόβουλος». Ο άνεμος της ένωσης με την Ελλάδα και οι ευρωπαϊκές ιδέες κυριαρχούν παντού, ώσπου το ξέσπασμα του **Ιταλοτουρκικού πολέμου το 1911** έχει απροσδόκητες επιπτώσεις και καθυστερεί την ένωση με τη μητέρα πατρίδα σαράντα ακόμη χρόνια.

Το χειρότερο είναι ότι οι Δυτικές Δυνάμεις, Ιταλία πρώτα, Γερμανία ύστερα και Αγγλία τέλος, εμφανίζονται στην περιοχή ως οι άλλοι εκείνοι καταστροφικοί «Λατίνοι» των Βυζαντινών. Βεβαίως, η Ιστορία σπάνιως επαναλαμβάνεται ως τραγωδία, προτιμά τη φάρσα...

Ιστιοφόρο ταξιδεύει, σκαλισμένο σε επιτύμβια πλάκα Κασιώτη караβοκέρη.

Η Φασιστική Κατοχή

Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα το 1911. Παρά τις αρχικές διακηρύξεις τους, προσπαθούν να προσαρτήσουν τα νησιά και οι κάτοικοι αντιδρούν, ανακηρύσσοντας την αυτονομία των νησιών υπό το όνομα «Πολιτεία του Αιγαίου» και με στόχο την Ένωση.

Πράγματι, το 1920 με τη *Συνθήκη των Σεβρών*, τα νησιά -εκτός της Ρόδου- περιέρχονται στην Ελλάδα, μετά όμως τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922, η Συνθήκη της Λωζάννης (1923) τα εκχωρεί πάλι στην Ιταλία, *παραιτημένης της Τουρκίας*.

Η Ιταλία, αποφασισμένη να ενσωματώσει τα Δωδεκάνησα, προχωρεί στον εξιταλισμό τους, κυρίως *μετά την άνοδο των φασιστών στην κυβέρνηση*. Τα ελληνόπαιδα *αρνούνται* να μάθουν μόνον Ιταλικά, *αρνούνται* να εγγραφούν στη φασιστική οργάνωση Μπαλζιλα και *αρνούνται* να χαιρετούν φασιστικά.

Οι Ιταλοί προσπαθούν να αφαιρέσουν την Εκκλησία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, δημιουργούν ψευδοαυτοκέφαλη Εκκλησία προκαλώντας αιματηρές εξεγέρσεις στη *Σύμη* και την *Κάλυμνο*, που (όπως η εξέγερση του «*αιματηρού Πάσχα*» το 1919 στη Ρόδο) εξελίχθηκαν σε συγκρούσεις και σκληρό πετροπόλεμο - στον οποίο, μάλιστα, πρωτοστατούσαν οι γυναίκες σπάζοντας τα όπλα και τα πόδια των караμπινιέρων.

Η Ιταλία, σε όλη τη διάρκεια της φασιστικής διακυβέρνησης, προσπάθησε να εκτοπίσει τις ελληνικές επιχειρήσεις και έκτισε αρκετά δημόσια κτίρια φασιστικής αντίληψης, αρκετά των οποίων σώζονται ακόμα σήμερα στη φιλόξενη Ρόδο.

Όταν ξέσπασε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και όταν η ελεύθερη Ελλάδα δέχθηκε την απρόκλητη επίθεση της φασιστικής Ιταλίας το 1940-41, οι Δωδεκανήσιοι έσπευσαν σε βοήθεια της μητέρας πατρίδας! Μάλιστα, ο πρώτος που έπεσε στη μάχη της Πίνδου ήταν ο ήρωας ανθυπολοχαγός **Αλέξανδρος Διάκος** από τη Χάλκη. Το δε «Δωδεκανησιακό Τάγμα», που συγκρότησαν οι νησιώτες, πολέμησε ηρωικά κατά των Γερμανών στη Φλώρινα.

— και για μνήμη σου να βάλεις
μόνο πού μες στῶν στρατιωτῶν τὲς τάξεις, τὸν ἑωρὸ
πολέμηδες καὶ ἐν τὸν Δᾶτι καὶ τὸν Ἀρταφέρνῃ.

— Κ. ΚΑΒΑΦΗΣ —

— Η Απελευθέρωση, η Ένωση και η Ελευθερία —

Ιστορική φωτογραφία της 8ης Μαΐου 1945. Ο Γερμανός στρατηγός F. H. Wagner υπογράφει στη Σύμη την παράδοση των γερμανικών δυνάμεων νοτιοανατολικού Αιγαίου στους Συμμάχους. Δύο χρόνια αργότερα η Δωδεκάνησος ενσωματώνεται στην Ελλάδα, το 1947.

Το 1943, με την κατάρρευση της φασιστικής Ιταλίας, τα νησιά πέφτουν στα χέρια των Γερμανών, οι οποίοι τα παραδίδουν στους Άγγλους το 1945.

Σε όλη τη διάρκεια του πολέμου η δράση των Δωδεκανησίων υπήρξε ηρωική! Πολέμησαν στο πλευρό των συμμάχων στο Ελ Αλαμείν και στο Ρίμνι. Η αντίσταση κατά των Ιταλών και των Γερμανών κατακτητών υπήρξε μεγαλειώδης και ανέδειξε πλήθος ηρώων! **Ναυτικά και χερσαία κατορθώματα** εναντίον των ναζί συνέβαιναν καθημερινώς!

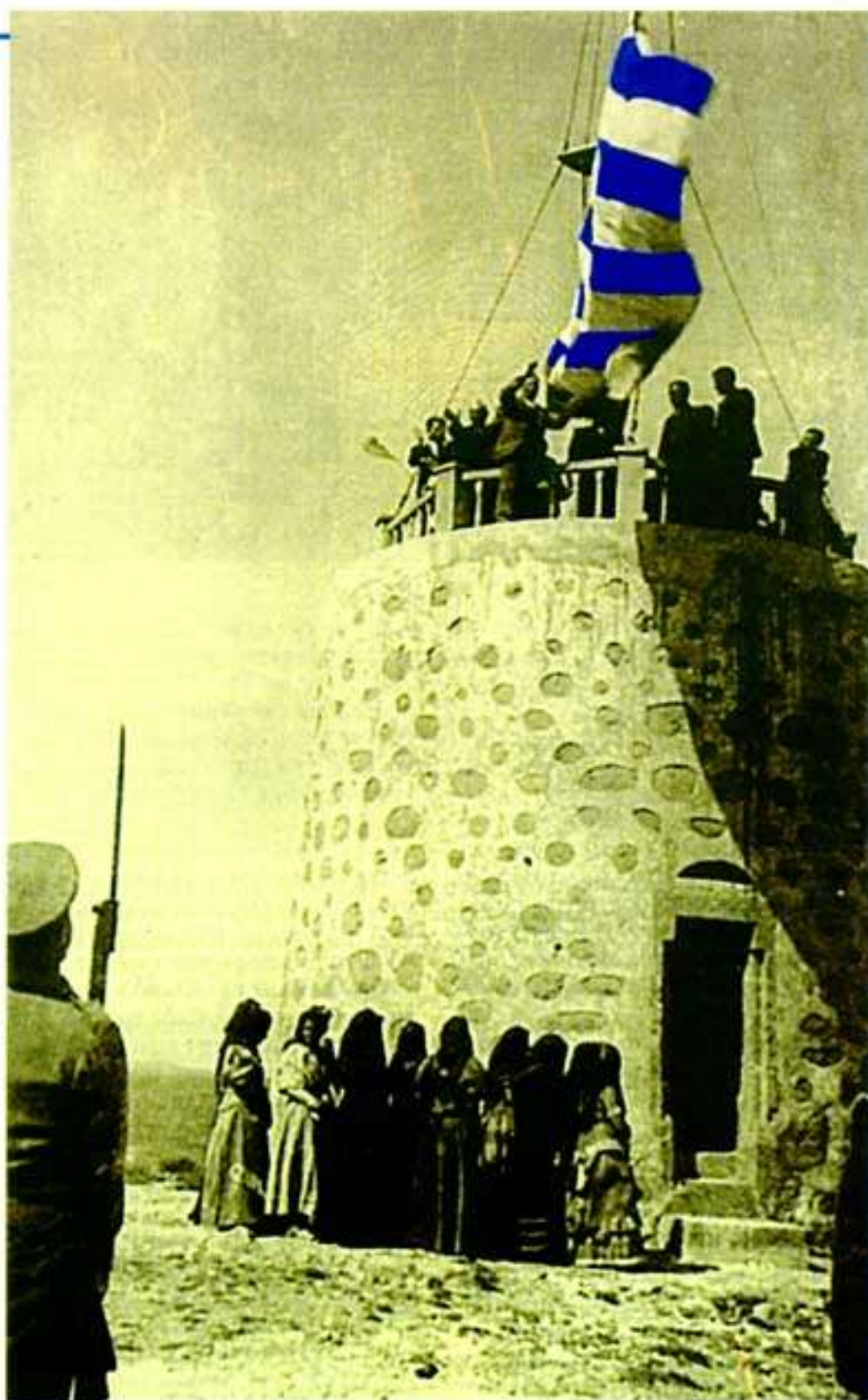
Πάρα ταύτα, η Μεγάλη Βρετανία τηρεί πολιτική ίσων αποστάσεων ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους, δεν ονομάζει τα νησιά ελληνικά, παρότι κατοικούνται από Έλληνες και δεν τα παραδίδει, ως όφειλε, μόλις αποσύρθηκαν οι Γερμανοί, αλλά τα κράτησε έως το 1947 υπό τη στρατιωτική της διοίκηση.

Το 1946 (21.9) η Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι είχε ήδη αποφασίσει την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Όμως οι πικρές στιγμές δεν είχαν τελειώσει. Το 1947-48 ο εμφύλιος πόλεμος ξετυλιγόταν στην Ελλάδα και η Ικαρία, δίπλα στα Δωδεκάνησα, δεχόταν τους πρώτους εξόριστους της πλευράς που έχανε.

Εκεί όπου πέταξε ο πρώτος άνθρωπος, έφθαναν τέκνα της πατρίδας του, με κομμένα τα φτερά τους.

Όμως, αυτή ήταν η τελευταία πράξη του Δράματος, ή της Ελληνικής Τραγωδίας μέσα στο χρόνο, τραγωδίας όμοιας με την ποίηση της ύπαρξης έτσι όπως την κατέγραψαν οι μεγάλοι Έλληνες ποιητές, από τα χρόνια του Αισχύλου και του Σοφοκλή έως τα χρόνια του Καβάφη και του Ελύτη. Στις 31 Μαρτίου 1947 ο πρώτος Έλληνας στρατιωτικός διοικητής, ο ναύαρχος Περικλής Ιωαννίδης, αναλαμβάνει τη διοίκηση της Δωδεκανήσου, η οποία από την 28η Οκτωβρίου 1947 είναι πάλι ελληνικό έδαφος.

Όπως και να 'χει, σπαρμένα στη θάλασσα του φωτός, τα Δώδεκα Νησιά ανασαίνουν σήμερα τον αέρα της γαλήνης και της ομορφιάς μαζί με τη μάνα Ελλάδα, προτάσσοντας τα ιδανικά που η σοφία τόσων αιώνων τα έμαθε: **Την Ειρήνη, την Αγάπη στον Άλλον, τη Φιλοξενία, το σεβασμό στο Διαφορετικό και την Αγάπη στην Ελευθερία!...**

Κάσος, 7 Μαρτίου 1948.

*Η ελληνική σημαία υψώνεται στην ελεύθερη Δωδεκάνησο.
Σαν χορός αρχαίας τραγωδίας, οι γυναίκες της Κάσου παρακολουθούν
τη «οιονομαία πράξη» να ψθάνει στο τελικό της στάδιο, την «κάθαρση».*

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΒΟΗΘΗΣΑΝ ΣΤ'
ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΕΙΝΑΙ:

- «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΕΘΝΟΥΣ», Εκδοτική Αθηνών
- «ROMANO-BYZANTINE ARMIES
4th-9th CENTURIES»,
David Nicolle Phd, Angus McBride,
Osprey Publishing Ltd
- «ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ»,
ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ Καθημερινής
- Περιοδικό «ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»,
Τεύχος 47, Ιούνιος 1993
- «ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΟΙ
ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ»,
Εκδ. ΟΛΚΟΣ
- «ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΗΜΑΙΕΣ,
Σήματα - Εμβλήματα»,
Εκδ. Ηλίας Κοκκώνης
- «ΚΑΡΑΒΙΑ»,
Εκδ. ΜΙΝΩΑΣ
- «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ
Οι Κλασικοί Χρόνοι, 600-400 π.Χ.»,
Εκδ. Καπόπουλος, TIME-LIFE BOOKS
- «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ UNESCO»
- «ΑΡΧΑΙΑ ΡΟΔΟΣ»,
Γρηγόρη Κωνσταντινόπουλου,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- «ΚΩΑΚΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ 1900-1948»,
Αλέκου Ι. Μαρκόγλου
Εκδ. Πνευματικού Κέντρου Δήμου Κω
- «ΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ»,
Εκδοτική Αθηνών

*Ευχαριστούμε τους εκδότες
για το εικαστικό υλικό,
που πήραμε από τα βιβλία τους,
ώστε να συμπληρωθεί αυτή η έκδοση.*